

Радоман Јовановић

МИСИЈА Ј. П. КОВАЉЕВСКОГ У ЦРНОЈ ГОРИ 1854. ГОДИНЕ

Припремајући се за рат са Турском, руска влада је све већу важност придавала балканским народима. Нарочито велике наде у њихову оружану акцију полагао је цар Никола I. Прикривајући своје грандиозне планове плаштом православља, настојањима да рат добије религиозни карактер, Никола I је тежио да у акцији балканских народа добије војно-политичку подршку и дипломатско оправдање за вођење рата. По основним концепцијама плана рата од 24. марта 1853. предвиђало се заузимање Влашке и Молдавије ради притиска на Порту да изврши захтеве Русије. При даљем напредовању руске војске требало је организовати устанак на Балкану, који би Русији знатно олакшао војне операције.¹ Знало се да би устанак на Балкану изазвао интервенцију Аустрије, али је Никола I у то вријеме гајио наду, ако не у подршку, а оно у лојалност Аустрије према таквом покрету, па да би је за свој план јаче придобио био спреман да јој дозволи заузимање Србије и Херцеговине.²

Устанички покрет на Балкану заузимао је важно мјесто у руским плановима. По њиховој концепцији требало би постићи такав развој догађаја да устанци прво изнутра растресу Турску, што би било од огромне важности за успјех војних операција Русије.

Послије уласка руске окупационе војске у Влашку и Молдавију, 4. јула 1853. пажња руских војних и политичких кругова била је окренута на другу страну Дунава, ка организацији устанка у Србији, Бугарској, Црној Гори, Херцеговини и другим крајевима. Важност устанка, као војног ослободилачког и дипломатског оправдања рата, све више је истицана што се више приближавао предвиђени тренутак преласка руске војске преко Дунава. За моменат и могућност тог преласка везиван је и почетак устаничке акције на Балкану. Без преласка руске војске преко Ду-

¹ А. М. Зайончковский, *Восточная война 1853—1856. гг. в связи с современной ей политической обстановкой, том I, Приложения*, СПбетербург 1908, 599—601.

² Е. В. Тарле, *Крымская война, том I, Москва 1950, 243.*

нава а тиме и обезбјеђења сарадње руске и устаничке војске, снабдијевања устаника оружјем и значајних успјеха руске војске, чак и у другачијим спољнополитичким околностима, устанци би били акција покренута без већих изгледа на успјех. Отуда је у плановима Николе I прољеће 1854. фигурирало као термин преласка руске војске преко Дунава и истовремене појаве устаничке акције, чиме би рат формално добио обилежја акције хришћана против Турака. За тај устанак Никола I је везивао и увјерење да би се тиме постигле нове сметње уласку западних сила у рат.³ Он није искључивао ни могућност да Енглеска сама организује ослободилачку акцију балканских народа у циљу стварања таквих националних држава чија би политика била у супротности с интересима Русије. Никола I је отуда помишљао на стварање независних држава на Балкану, које би се формирале под окриљем Русије, у процесу који би она каналисала према својим циљевима. Борба балканских народа за постизање пуне политичке независности, на коју би их позвала Русија, имала би за њих велику привлачну снагу и изазвала брзу промјену у Турској. Руски цар је сматрао неопходним да се, ради сагледавања могућности за покретање устанка и утицаја на његово припремање, на Балканско полуострво пошаљу способни људи који би предложили помоћ коју би Русија имала да укаже балканским народима.⁴

Насупрот цару, канцелар Неселроде и Паскевич су сматрали да је вријеме за директан позив на устанак и агитацију руских агената за то врло неповољно, јер би то могло раздражити Аустрију, која се ионако непријатељски односила према панславизму.⁵ Они су износили да би било боље да се устанак појави као последица акција руске војске.⁶

Не само између цара и канцелара већ и у дипломатским круговима није било јединства гледишта могућностима и избору правог тренутка за дизање устанка на Балкану. План дизања устанка на Балкану је био доста фантастичан, својствен славјанофилима, али је за озбиљне политичаре био тешко остварљив.⁷ Разлика у гледиштима цара и државног канцелара о могућностима устанка на Балкану показала се и у инструкцијама које су послати комесари добили, па су оне у многоме мијењале цареву замисао.

Одлучујући се на пропагирање устанка на Балкану било је ријешено да се оно врши тајно, јер се очекивало да би се на тај начин избјегло замјерање Аустрији.⁸

³ А. М. Зайончковски, *Нав. дјело, том II, Приложения, 276.*

⁴ Исто, 321—322.

⁵ Е. В. Тарле, *Нав. дјело, I, 275.*

⁶ А. М. Зайончковски, *Нав. дјело, том II, Приложения, 323—326.*

⁷ Е. В. Тарле, *Нав. дјело, I, 269.*

⁸ Исто, 276—277.

У новембру 1853. на Балкану су упућени руски комесари. у Србију је послат савјетник Фонтон, тада оправник послова руске амбасаде у Бечу, а у Црну Гору пуковник Јегор Петровић Ковалеовски.

Инструкције дате (Ковалеовском биле су више излагање плана руског канцелара него онога што је желио Никола I. У њима се наглашавало да је његова мисија изазвана вијестима о могућности покретања устанка на Балкану и увјерењем да балкански народи неће остати равнодушни према руско-турском рату. Неодлучност руске владе да сама изазове устанак била је очита, па се Ковалеовском стављало у дужност да прикупља обавјештења о стању у народу, његовим средствима за акцију, плановима његових вођа, будућности коју он прижељкује, да успоставља везе са лицима која имају утицаја на народ и могу бити његове вође у оружаном акцији, да извиди материјалне могућности народа и предложи неопходну помоћ коју би Русија дала. Посебне наде везиване су за акцију Црне Горе, јер је постојало увјерење да ће она имати крупну улогу у покретању акције на Балкану. Без уништења Турске, Црна Гора није могла постићи повољнији положај и заузети боље мјесто у европским односима, па је руска влада сматрала да ће она, иако је била фактички независна, са посебним одушевљењем прихватити борбу за оне циљеве за које су требали да се боре остали народи на Балкану. Читаво војно-политичко стање Русије и спољнополитичке околности императивно су налагали руској влади да у датом моменту задржи на Балкану тактику ишчекивања и испитивања околности, па није препоручиван пријевремени устанак, који није био у складу ни са интересима балканских народа, јер би без подршке руске војске био врло ризикантан и довео би у питање не само њихове тренутне већ и будуће интересе. Одређујући га за комесара у Црној Гори и сусједним крајевима Херцеговине и Босне, руска влада наредила је Ковалеовском да устанак припрема, али да га не изазива.⁹

Руски комесари Фонтон и Ковалеовски су увидјели да инструкције своде њихову мисију више на посматраче догађаја него организаторе замашне акције, коју је желио Никола I. Увјерен у војне способности Црногораца, Ковалеовски је помишљао чак и да не прихвати такве инструкције да му лична објашњења са царем, који је високо цијенио његове способности за такве акције,¹⁰ нијесу удрила увјерење да би му он допустио и енергичнију акцију од оне коју су му инструкције дозвољавале.¹¹ Постоји и мишљење

⁹ С. Никитин, *Русская политика на Балканах и начало Восточной войны*, Вопросы истории, 4, 1946, 18.

¹⁰ А. М. Зайончковский, *Нав. дјело том II, Приложения*, 321—323.

¹¹ Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова — Шедрина, Отдел рукописей, Ленинград (у даљем тексту — ПБЛ), фонд бр. 356 (Е. П. Ковалеовског — у даљем тексту: Ј. П.), фасцикла 89, Концепт чланка Ковалеовског, Преглед међународних односа 1848—1853. у вези са црногорско-аустријским и турским односима.

да је на Коваљевског извршен притисак да прихвати мисију која је инструкцијама била тако ограничена.¹²

У разговору с Николом I Коваљевски је могао увидјети нешто од његових великих планова за будућу политичку подјелу Балкана. Руски цар је дијелио мишљење Коваљевског да би за Русију било најбоље да се на Балкану формира федерација састављена од пет краљевина, образованих по принципу националности, са центром у Цариграду, а ако се то покаже као немогуће — у Једренама или Софији.¹³

Већ од саме појаве плана дизања устанка на Балкану чули су се међу руским дипломатима скептички гласови о могућности његове реализације. Вјероватно је најутисајније међу њима било мишљење руског амбасадора у Бечу Мајендорфа. Не излажући читаву своју мисао о немогућности дизања већег устанка на Балкану, Мајендорф је износио немогућност снабдијевања устаника оружјем, неприпремљеност балканских народа за рат, а особито је упозоравао на став Аустрије према устаначком покрету који би могао припремити револуционарна обиљежја.¹⁴ Скептичке изјаве нијесу зауставиле припремање устанка али ће се оно водити без веће енергичности, тим прије што су и сами руски комесари били свјесни оправданости различитости гледишта о могућности успјешног устанка.

Приликом консултовања са бароном Мајендорфом у Бечу, Коваљевски и Фонтон су увидјели да руски амбасадор није спреман да подржи њихову мисију. Пријатељски расположен према Јужним Словенима и у жељама понекад нереалан, Коваљевски је Мајендорфа оцјењивао као јавног противника интереса словенског народа. Мајендорф је био присталица одржавања чврстих веза између Русије и Аустрије и противник акција које би довеле до затегнутости њихових односа. Он је задржавао Коваљевског и Фонтонa у Бечу и желио да их наговори да одустану од мисија које су им биле повјерене, стављајући им до знања да је њихова мисија сасвим пасивна. И упркос томе, Коваљевски и Фонтон су вјеровали у могућност дизања устанка па су још у Бечу ширили своје везе и за борбу против Турске придобили и неке Мађаре, који су у таквој акцији гледали могућност покретања својих питања.¹⁵

Бојазан руске владе од отпора Аустрије и неодлучност да се ради против њене воље постављали су читаву мисију Коваљевског у веома компликоване услове. Требало је постићи било какав облик пристанка Аустрије на мисију Коваљевског, а тиме је његов рад јако ограничаван и довођен под сталну пријетњу

¹² Ф. И. Тучева, *Памяти Е. П. Ковалевского*, Москва, бр. 139, 25. XI 1868.

¹³ ПБЛ, ЈП, ф. 89, концепт н. чл. Коваљевског.

¹⁴ С. Никитин, нав. чланак, 18.

¹⁵ ПБЛ, ЈП, ф. 89, концепт нав. чланак Коваљевског.

протеста из Беча. То што је барону Мајендорфу наређено да аустријском министру спољних послова објасни мисију Ковалевског и покаже његове инструкције¹⁶ указивало је да ће један од најбитнијих фактора њеног резултата бити држање Аустрије.

Да би се прикрио прави циљ мисије, Ковалевски је имао јавни задатак да преда новчану помоћ Русије црногорским крајевима пострадалим у рату са Омер-пашом и неке црквене утвари.¹⁷

Послије задржавања у Бечу, Ковалевски је допутовао у Котор 5. јануара 1854, а послије неколико дана пошао је на Цетиње.¹⁸ Он је донио 10.000 рубаља у сребру, формално предвиђених за куповину жита, али је стварно половина те суме утрошена на набавку и прављење муниције.¹⁹ С Ковалевским је дошло и седам сандука црквених утвари.²⁰ У вријеме доласка Ковалевског у Котор, на Цетиње је отпутовао руски пуковник Милошевић и тамо се задржао од 5. до 14. јануара 1854.²¹ Изгледа да је Милошевић путовао ради приватног посла.²²

Долазак Ковалевског изазвао је велики утисак у Црној Гори. По својим ранијим мисијама у Црној Гори Ковалевски је био добро познат на Цетињу, а према њему се имало велико поштовање. Народ је претпостављао да се ради о важној политичкој мисији и за њу је везивао велика очекивања. Народ у Црној Гори, у коме се име Русије било уздигло до фетиша, видио је у доласку Ковалевског знаке особите заинтересованости Русије за Црнопоце и предзнаке неке врло важне акције. Тај народ је вјеровало да ће ти нови догађаји измијенити положај Црне Горе и проширити њене границе.²³

Одушевљење народа у Црној Гори за рат и његова спремност да на позив Русије упадне у Херцеговину била је очита и прије доласка Ковалевског.²⁴ По доласку у Котор, Ковалевски је покушао да помири са књазом Данилом опозициону струју —

¹⁶ Lettres et Papiers du Chancelier Comte de Nesselrode 1760—1856, Paris, 1911, том X, 307.

¹⁷ Државни музеј — Цетиње, фонд „Данило I“ (у даљем тексту: ДМЦ, Д I) Неселроде књазу Данилу, 27. XI (8. XII) 1853.

¹⁸ Државни архив — Задар, Президијални списи (у даљем тексту: ДАЗ, ПС, IXа, с. X/2. 1. 1954, окружни капетан которски намјесништву, 16. I 1854.

¹⁹ ПБЛ, ЈП, ф. 59, лист (у даљем тексту — л.) 54, Ковалевски књазу Данилу, Цетиње, 2/14. I 1854; л. 45, Ковалевски директору Азијалског департамента Министарства спољних послова Русије Н. И. Љубимову, Котор, јануара 1854; ДМЦ, Д I, књаз Данило Ковалевском, 2/14. I 1854.

²⁰ ДАЗ, ПС, IXа, с. X/2. 1. 1954, Мамула Баху и Кемпену, 18. I 1854 бр. 130/р.

²¹ ДМЦ Д I, Ковалевски књазу Данилу, Котор, 26. XII 1853 (7. I 1854)

²² ДАЗ, ПС, IXа, с. X/2. 1. 1854, окружни капетан которски намјесништву, 16. I 1854.

²³ Исто, Мамула Баху и Кемпену, 29. I 1854, бр. 195/р.

²⁴ Др Андрија Лаинковић, Мисија једног француског дипломате на Балкану уочи Кримског рата, Историски записи, 1—2, 1957, 105—106.

предсједника Сената Пера Томова Петровића, сердара и сенатора Мила Мартиновића и сенатора Стевана Перовића—Цуцу, који су били избјегли у Котор. Он је утицао на књаза Данила да дозволи повратак избјеглим породицама. Његова интервенција је донекле успела, па је књаз Данило дозволио повратак породица избјеглих опозиционара и Пера Томова позвао да се врати, обећавајући му повратак конфискованог му имања, али то он није прихватио.²⁵

Посредовање у сукобу књаза Данила са опозиционим елементима било је тим прије могуће што је Коваљевски имао велики утицај на црногорскога књаза и у његовим очима фигурирао као његов искрени пријатељ. Својим посредовањем у црногорско-турском рату 1852—1853. и дјелом ранијим мисијама у Црној Гори, Коваљевски је био стекао велико повјерење књаза Данила, а његово заузимање за Црну Гору заслуживало је посебну признање. Видјело се то и по томе што га је књаз Данило ускоро по доласку у Црну Гору одликовао Крстом за независност Црне Горе.²⁶

Долазак Коваљевског у Црну Гору био је за политику књаза Данила од особите важности. У ово вријеме књаз је своју спољнополитичку акцију везивао за Русију, па је очекивао да ће Коваљевски пренијети одговор руске владе на његово директно питање шта треба да предузме у току руско-турског рата. Умјесто одређеног одговора, канцелар Неселроде је препоручио књазу Данилу да се повинује ономе што му, у име руске владе, буде савјетовао Коваљевски.²⁷

По доласку у Црну Гору, Коваљевски је настојао да се што боље упозна са стањем у њој и утиче на организацију њених припрема за рат са Турском. И мимо обавештења која је добијао, Коваљевски се лично упознавао са мјестима од веће стратегијске важности. Он је обишао Острог, који је сматрао не само важном стратегијском тачком већ и споном између Црне Горе и Херцеговине а, евентуално, и везом са Србијом. Коваљевски је био упознат са планом о формирању складишта муниције и провијанта у Острогу и о његовом инжињеријском утврђивању.²⁸

Прикупљајући обавештења приликом савјетовања са црногорским и херцеговачким главарима и неким Босанцима и консултујући се са књазом Данилом, Коваљевски је дозволио да становањем Црне Горе и сусједних херцеговачких крајева с узбуђењем очекује извештаје о току руско-турског рата. Из тих савјетовања он је закључио да су Црна Гора и сусједни јој дио Херцеговине спремни за рат, али би за његово успјешно вођење била нужна помоћ Русије. На Босну Коваљевски није полагао никакве

²⁵ ПБЛ, ЈП, ф. 59, л. 46, Коваљевски Неселродеу, Котор, 12/24. I 1854; ДМЦ, Д I, књаз Данило Дојмичу, 2/14. I 1854.

²⁶ ДМЦ, Д I, књаз Данило Коваљевском, 3/15. I 1854.

²⁷ Исто, књаз Данило Коваљевском, 6/18. V 1854.

²⁸ ПБЛ, ЈП, ф. 59, л. 41—42, Коваљевски Неселродеу, 28. XII 1853. (9. I 1854), бр. 2.

наде, пошто су немири у њој и њихово угушење били оставили тешке последице, а тамо се још нијесу били уздигли људи од већег утицаја и вође покрета.

Коваљевски је оцјењивао стање у Херцеговини, особито у њеном дијелу према Црној Гори, као много повољније за дизање устанка. У неким херцеговачким племенима према Црној Гори било је нешто оружја, а било га је скривеног и дубље у Херцеговини. Њихови главари имали су јак утицај на народ и могли су се доста лако ставити на чело покрета. Због присуства турске војске у Херцеговини, Коваљевски је сматрао да Херцеговци не могу сами отпочети оружану акцију и да је зато неопходно створити такве прилике да се та акција појави као последица директног ангажовања Црне Горе и Србије.

Изучавајући околност, а увјерен у војничке способности и одлучност Црногораца и сусједних херцеговачких племена, Коваљевски се занио крупним комбинацијама. Заједно с књазом Данилом, он је испланирао акцију чије је остварење зависило од многих услова, а у ондашњој војно-политичкој ситуацији било тешко остварљиво.

За полазну тачку цјелокупног плана устанка на Балкану узета је Црна Гора, гдје су се припреме за то могле вршити под заштитом њене државне власти. По плану Коваљевског, предвиђало се да се заједничком акцијом Црне Горе и Србије Босна и Херцеговина одвоје од осталог дијела Турске. Коваљевски је рачунао са Црном Гором и оним областима Херцеговине у којима је она имала јак утицај као са снагама које би у сваком тренутку биле спремне да поведу рат. У тренутку отпочињања војних дјестава, Црногорци би пошли из Мораче на Лим и продужили операције ради спајања са србијанском војском. На овом простору њима би се прикључили одреди херцеговачких племена. Сматрало се да би Бањани дали 350 војника, Дробњаци — 800, Жупљани — 350, Пивљани — 2.000, Невесињци — 1000, Ускоци — 400 и Васојевићи — 2.000. Црна Гора би извела из својих граница пет до шест хиљада војника, па би се тако, уз херцеговачке одреде, формирао корпус способан за јача офанзивна дјества и довољно снажан да се борбем састане са војском из Србије. Упоредо са напредовањем корпуса, устанички покрет би се развијао и стално увећавао новим устаничким снагама.

Предвиђало се да се од 15.000 војника, колико је Црна Гора могла тада имати, око 10.000 задржи на њеним границама. Већи дио тих снага био би остављен на граници према Албанији. Иако је Албанија била са југа угрожена устаницима Елира, а у самој њој се назирали предзнаци немира, увиђало се непријатељско расположење њеног муслиманског и католичког становништва према Црној Гори, а кружили су и гласови о могућности искрцавања Енглеза и Француза у Бару, па се зато предвиђало да се према Албанији оставе знатније црногорске снаге. На овом крају Црна Гора је могла рачунати само на неку по-

дршку православног становништва у околини Бара. Један дио црногорске војске требало је оставити у Љешанској и Ријечкој нахији. Овдје се очекивала подршка православног становништва Зете и католичких Хота, чији је вођа баш у то вријеме слао свог сина на Цетиње да књазу Данилу понуди своје услуге. Преко Хота, Црногорци су требали да успоставе везе са прчким устаницима у Епиру. То је било особито нужно, пошто је другим путем било скоро немогуће набавити оружје. Изгледало је да те везе неће бити особито тешко успоставити, пошто су Миридити били обећали да ће задржати строгу неутралност у рату Црне Горе са Турском, а гајене су и наде да ће се моћи увући у устанички покрет.

За заштиту граница према Херцеговини остали би Граховљани и дио сусједних црногорских племена. Овакав план заснивао се и на увјерењу да ће западне границе Црне Горе — према Аустрији — бити у пуној безопасности и да не треба ништа предузимати за њихову одбрану.

Пошто би сама Црна Гора била углавном обезбијеђена, њен Корпус, појачан херцеговачким одредима, могао би бити упућен према Србији. Црногорски одреди би ишли у сусрет корпусу србијанске војске који би заузео Нови Пазар, док би Црногорци прије спајања са војском из Србије требали да заузму Гацко. Спајање војске Србије и Црне Горе имало би велики војно-политички значај и знатан морални ефекат. Успјех ове операције допринио би да дође до устанка у Босни и Херцеговини, а устаници би били увјерени да ће се њихов покрет одвијати под заштитом сусједних српских држава и покровитељством Русије. Ковалевски је био увјерен да би после спајања србијанске и црногорске војске турски гарнизони у Херцеговини били приморани на предају.

Успјех овог плана Ковалевски је условљавао предходним испуњењем низа услова, а као основни је сматрао присуство руске војске у Србији и њену ангажованост у операцијама србијанске и црногорске војске. Почетак акције Србије и Црне Горе требало је да уследи у тренутку када руска војска пређе Дунав код Видина. У том моменту требало је одвојити одред руске војске од 8.000 војника и упутити га према Нишцу, гдје би наишао на становништво расположено према Русији, што би му олакшало снабдјевање провијантом. Ковалевски је био увјерен да је у области од Ниша до Албаније јоданост народа Русији била већа него у било којем дијелу Турске. Није требало заборавити ни то да је Косово, центар ове области, имало велику привлачну снагу и важан морални ефекат на дух народа. Присуство руске војске у овој области било би нужно не толико ради подршке операцијама србијанске и црногорске војске колико ради операција против Енглеза и Француза, ако би они заузели Скадар и упутили се против Црне Горе и Србије.

За остварење таквог плана била је нужна знатна помоћ Русије Црној Гори и сусједним херцеговачким областима. Знало се да је Црна Гора доста добро наоружана, али је зато оружја у Херцеговини било мало, а у Босни га није скоро ни било у посједу хришћана. Није било много изгледа да се оружје може набавити куповином, углавном због тога што Аустрија није дозвољавала његов увоз преко своје територије. Покушај тршћанског трговца Квекића, будућег таста књаза Данила, да на Крфу купи за Црну Гору 3.000 пушака није обећавао много. Књаз Данило је имао намјеру да о томе преговара са далматинским гувернером Мамулом и, да би од аустријске владе добио дозволу за увоз оружја, хтио да пружи увјеравања да ће оно бити употребљено једино за одбрану од Турске. Он је настојао да наговори Мамулу да се испита могућност искрцавања оружја у Суточрину, која није припадала Аустрији, да би тиме аустријска влада избјегла оптужбе да крши своју неутралност. Пошто је било мало наде да се оно догури преко аустријске територије, КовалеВСКИ је предлагао руској влади да се испита могућност пребацања оружја из Русије преко Србије.

Поред снабдијевања оружјем, КовалеВСКИ је сматрао за неопходно да се у Црну Гору пошаљу руски артиљеријски и инжењеријски официри, који би вршили инструкторски рад у црногорској војсци. Он је тражио да се у Црну Гору упути официр способан да организује побољшање квалитета праха који је производила мала радионица на Ријеци Црнојевића, коју је он основао 1838. године. Ради фортификацијских радова, прије свега ради утврђења Острога, био је потребан и један инжењеријски официр. На Цетињу се налазило и неколико топова, али Црногорци нијесу умјели да рукују њима, па је КовалеВСКИ предлагао да се врате два црногорска младића, које је он претходне, 1853. године, био послао на обуку у огледну школску батерију у Петрограду. Поред чисто практичних резултата који би се постигли доласком руских официра, сматрало се, и сама појава тих људи, имала би врло повољно дјество на припремање акције Црне Горе.²⁹

Претјерано увјерен у успјех акције Црне Горе, КовалеВСКИ је био спреман да организује њен почетак чак и прије но што се она снабдије наоружањем.³⁰

У Петрограду је придавана знатна пажња плану КовалеВСКОГ. Са њим је био упознат цар Никола I, а копије су биле предате војном министру Долгорукову, командату окупационих трупа у Влашкој и Молдавији књазу М. Д. Горчакову и фелдмаршалу Пискевичу.³¹

²⁹ Исто, ф. 59, л. 47—52, КовалеВСКИ Неселъродеу, Котор, 12/24. I 1854; ф. 89, нав. чланак КовалеВСКОГ. — Црногорски питошци у огледној батерији у Петрограду били су Машо Врбљца и Илија Вожковић. Они су били први, како-тако школовани, црногорски артиљеријци. (ПБЛД, ЈП, ф. 59, л. 22, КовалеВСКИ Мајендорфу, Трст, 8/20. IV 1853).

³⁰ Исто, ф. 59, л. 103—104, КовалеВСКИ Сењаџину, s. d.

³¹ С. Н и к и т и ч, нав. чланак, 17.

Руски цар је одобрио предлог Ковалевог за указивање помоћи Црној Гори, па је било одлучено да се пређе на практичне потезе. Било је ријешено да се Ковалевоком стави на располагање 60.000 рубаља у сребру за куповину оружја, не рачунајући у то новац непосредно предат књазу Дрину, да се у Црну Гору упуте један артиљеријски и један инжењеријски официр и оба црногорска питомца из огледне батерије у Петрограду.³²

Руски амбасадор у Бечу Мајендорф, који је схватао значај става Аустрије за остварење планова о дизању устанка на Балкану и на њих реално гледао,³³ задржавао је у Бечу руске официре. Артиљеријски капетан Констадиус успио је, и поред савјета Мајендорфа, да дође у Црну Гору заједно са једним подофициром, али је један инжењеријски пуковник подлегао утицају руског амбасадора и остао у Бечу. Поред тога, Мајендорф је задржавао у Бечу и новац за Црну Гору, па чак и плату Ковалевоком, који је и за свој лични новац куповао барут и олово за Црну Гору. Таквим ставом Мајендорфа рад Ковалевоког на остварењу његовог проблематичног плана још више је отежан. Особити тешкоћу представљало је то што није долазио новац предвиђен за куповину оружја и муниције, а сама црногорска благајна је била празна. Те тешкоће дјелимично је ублажила акција грчких устаника који су, врло ризикатним путем, успели да контрабандом пребаце у Црну Гору извјесну количину муниције.³⁴

Ковалевоки је из Котора одржавао везу са црногорским и херцеговачким главарима и повремено одлазио на Цетиње. Он је код аустријских органа иступао као заштитник интереса Црне Горе и постављао неке захтјеве црногорскога књаза. Тако је од окружног колорског капетана тражио да се удаље црногорски емигранти сердар Мило Мартиновић и сенатор Стеван Перовић—Цуца.³⁵

Занесен својим планом, Ковалевоки је ишао много даље од оног што су му инструкције дозвољавале. Он је био свјестан да је руском агенту у Црној Гори било немогуће остати спокојан посматрач догађаја.³⁶ Ковалевоки је преузео конкретне кораке на припремању Црне Горе за рат, ступао у додире са главарима и организовао своју мрежу утицаја и обавештајца. У Скадру је имао свога човјека, трговца Ђорђа Бошковића, који га је редовно обавјештавао о догађајима у Албанији и сам организовао везе с епирским устаницима.³⁷ За Ковалевоког је радио и ишао до Гр-

³² Исто, 19.

³³ Е. В. Тарле, *Крымская война*, I, 244—245.

³⁴ ПБЛ, ЛП, ф. 89, нав. чл. Ковалевоког.

³⁵ *Вукова преписка VII*, Београд 1913, 209—217.

³⁶ ПБЛ, ЛП, ф. 89, нав. чланак Ковалевоког.

³⁷ Исто, ф. 151, Георгтаје Бошковић Ковалевоком, Скадар, 20. II (3. III) 1854.

чке Митар Ђуралшевић из Кумбора у Боки Которској.³⁸ Ковалевски је имао велики утицај на књаза Данила и председника Сената Борзија Петровића, са којим је био у врло срдчним односима. Сам књаз Данило очекивао је од Ковалевоког сигнал за почетак рата и изјављивао да су Црногорци нестрпљиви да га што пријеповеду.³⁹

И поред протеста аустријских власти, на Цетињу су вршене припреме за рат. Њихов добар дио вршен је по инструкцијама, Ковалевоког или је био инспирисан од њега, а под непосредним руководством руског артиљериског капетана Констадиуса и придодатог му подофицира. Они су успјели да доведу у бојеву готовост 14 топова, од којих су неки били и без лафета, да обуче послугу топова, да припреме повећу количину граната, које су се изливале на Цетињу, и да побољшају квалитет праха. Било је купљено и у Црну Гору допремљено више од 16.000 килограма барута.⁴⁰

Ковалевоки је дошао у Црну Гору у вријеме када је она све више улазила у сферу интересовања великих сила, а процес еманципације пограничних племена од турске власти све убрзаније се развијао. Руско—турски рат имао је у Црној Гори велики одјек, а Црногорци су се налазили у ишчекивању крупних догађаја.⁴¹ По историској логици ранијих руско—турских ратова и задацима који су се постављали друштву у Црној Гори, Црногорци нијесу могли остати равнодушни према рату који је вођен против Турске. Од тог рата они су очекивали резултате који би се тицали и њих, и сматрали су да је вријеме врло повољно за акцију већих размјера. Далеко од политичких сукоба, дипломатских канала и војних судара којима је рјешавано крупно европско питање, Црногорци су ипак, под утицајем укоријењеног култа Русије и наде у њену помоћ, очекивали рјешавање нагомиланих проблема своје егзистенције, — излаз и ситуације у којој су се налазили и стицање повољнијих услова за живот.

Своја надања Црногорци су везивали не само за успјехе руске војске већ и за своје сопствене акције, које би повели на позив Русије. Пошто није било директног позива Русије, снаге у Црној Гори које су могле организовати рат нијесу се, због тога и због става Аустрије, одлучивале да га изазову. Конкретне околности у Црној Гори и гласови о рату Русије са Турском увећали су у извјесном степену перманентне немиле на граници према

³⁸ ДАЗ, ПС, X/2. 1. 1854, Мамула Баху, 19. III 1854; Dr Milorad Ekmečić, *Mit o revoluciji i austrijska politika prema Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori u vrijeme krimskog rata 1853—1856, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XII* (1962), 126.

³⁹ ПВЛ, ЈП, ф. 59, л. 53, Ковалевоки Неселъродеу, Котор, 12/24. I 1854; ДМЦ, Д I, књаз Данило Ковалевоком, 6/18. V 1854.

⁴⁰ ПВЛ, ЈП, ф. 59, л. 80—81, Ковалевоки Неселъродеу, Беч, 27. V (4. VI) 1854, бр. 32; 1. 87, Ковалевоки инспектору артиљерије генераллајтнанту Безину (почетком јуна 1854).

⁴¹ Вукова преписка VII, 195.

Турској, али ти немири ипак нијесу попримили карактер организоване и широке акције, већ су били наставак устаљене праксе четовања.

Године 1853. и 1854. биле су изразито гладне. Особито велика глад захватила је Херцеговину и Црну Гору, а са њом су се појавиле све њене пропратне појаве — насиља, четовања, крађе и појачана мржња према Турској. У таквом стању повећавају се очекивања од крупних догађаја и надања се везују за руску војску и свог покровитеља — руског цара. У таквим околностима гласине добијају у важности и интезитету и побуђују на већу одлучност. Почетком 1854. све су чешћи гласови о могућности избијања устанка знатних размјера. Црногорске чете су, по ранијој пракси, у већем броју упадале у Херцеговину, пљачкајући не само турско већ и српско. Запажали су се покрети турске војске према Црној Гори, а Порта је сумњичила црногорског књаза да припрема рат против ње. Говорило се да се Црногорци припремају да у већем броју упадну у Херцеговину, а кружиле су и вијести о устанку у Епиру, искрцавању Енглеза код Котора и Дубровника. Преносили су се гласови да црногорски попови и перјаници одлазе у Херцеговину да припремају устанак. У Херцеговини су се Турци припремали за одбрану од Црне Горе.⁴²

У ово вријеме појачава се процес еманципације племена око Црне Горе од турске власти и њиховог присаједињења Црној Гори. Овај покрет је црпио снагу, поред осталог, и из чињенице што су херцеговачка племена имала у свом залеђу слободну Црну Гору. Такав процес био је изразит у племенима око Дурмитора, а особито се испољавало у Васојевићима. Процес ослобађања Васојевића од турске власти изазвао је плавско-гусињске и бихорске Турке да му се супроставе. Заинтересован за ширење црногорске државе, књаз Данило је овај покрет потпомагао и желио да га каналише преко главара и својих људи. Свој утицај у овом крају књаз Данило је, у ово вријеме, вршио највише преко Новице Церовића, који је тада живио у Морачи и био нека врста везе између осталих брдских племена са Васојевићима.⁴³ Пошто није су били у стању да се супроставе надмоћнијим турским снагама, Васојевићи су тражили помоћ од Новице Церовића и књаза Данила.⁴⁴

Настојања Турака имала су за циљ не само прекидање процеса еманципације Васојевића од Турске већ и онемогућавање његовог прерастања у покрет замашнијих размјера који би се могао проширити према Србији, а указивала су и на то да су Турци увиђали важност територије Васојевића и прибојавали се заједничке акције Србије и Црне Горе.

⁴² М. Екмеђић, *nav. članak*, 139—141.

⁴³ ДМЦ, Д I, Новица Церовић књаз Данилу, 29. XII 1853; Вукосавић *преписка VII*, 217.

⁴⁴ Душан Вуксан, *Књаз Данило. Трећа година владе*, Записи XVI (1936), 199.

Покрет у Васојевићима одговарао је плановима књаза Данила и његовим претензијама за проширење Црне Горе. Да би утицао на овај покрет црногорски књаз је упутио у Васојевиће десетак перјаника и послао помоћ у муницији.⁴⁵

Прикупљање знатнијих турских снага око Васојевића изазвало је посебну пажњу Ковалевског, јер је покрет у овом крају био од велике важности за његов план о продору црногорске војске према Србији. Ковалевски је тамо упутио руског капетана Констадијуса и њему придодатог подофицира, који су се укључили у одреде Васојевића.⁴⁶

За савјете Ковалевског књаз Данило је везивао одлуке о својој политици према Турској уопште, па је од њега тражио и упутства шта да ради према сталним молбама Васојевића за помоћ. У одсуству књаза Данила, који се налазио у Трсту, Ђорђије Петровић је обавјештавао Ковалевског о припремама Турака за напад на Васојевиће и тражио од њега савјет.⁴⁷ Био је то и један од начина како да се дозна да ли би Русија у једном тренутку подржала енергичну акцију Црне Горе. Прије но што је добијен савјет Ковалевског, Новици Церовићу и васојевићким главарима наређено је да се не упуштају у борбу са Турцима, већ да се задрже на припремању одбране. Њима је указивано на могућност узимања барута који се налазио у Морачи, а послата су и два бремена кремена. Савјет добијен од Ковалевског одговарао је жељама ратоборнијег круга на Цетињу. Ковалевски је препоручио да се Васојевићима тајно пошаље помоћ у муницији и да се Црногорцима дозволи да им се придруже.⁴⁸

У првим чаркама са знатнијим турским снагама, у јануару 1854, Васојевићи су претпјели пораз, што је имало за последицу и њихову извјесну дезорганизацију. Успостављању реда и организацији одреда Васојевића Ковалевски је придавао знатну важност, па и улози руског официра Констадијуса који се налазио међу њима.⁴⁹

Подстрекач сукоба са Васојевићима, Али-бег гусињски⁵⁰ продужио је припреме за јачи напад на Васојевиће. Те припреме су изазвале посебну пажњу на Цетињу и забрињавале су аустријске органе, јер су могле изазвати знатније немире у овом крају. До аустријских органа долазиле су алармантне вјести, а било је и таквих да Васојевићи држе Турке у окружењу.⁵¹

⁴⁵ ПБЈ, ЈП, ф. 59, л. 53, Ковалевски Неселъродеу, Котор, 12/24. I 1854; Вукова преписка VII, 210.

⁴⁶ ПБЈ, ЈП, ф. 89, нав. чланак Ковалевског.

⁴⁷ ДМЦ, Д I, Ђорђије Петровић Ковалевском, 25. и 28. I 1854; Ковалевски Ђ. Петровићу, 30. I 1854.

⁴⁸ Д. Вуксан, *Књаз Данило. Трећа година владе*, 199.

⁴⁹ ПБЈ, ЈП, ф. 89, нав. чланак, Ковалевског.

⁵⁰ ДАЗ, ПС, IXа, с. X/2 1. 1854. Мамула Баху и Кемпену, 19. III 1854, бр. 479—503/р.

⁵¹ Исто, Мамула Баху и Кемпену, 26. I 1854, бр. 176/р.

За угушење немира у Васојевићима сакупило се преко 8000 Турака. Били су ангажовани Турци из Плава, Гусиња, Ругова, Рожаја, Бихора и Колашина. Васојевићима је дошло у помоћ око 1.500 војника из брдских племена Пипера, Братоножића, Роваца и Мораче, којима је командовао, по наређењу књаза Данила, сердар Јоле Пилетић. Турска војска нападала је са три стране: најјаче снаге из правца Плава и Гусиња, један дио од сјевера на Ђурђево ступове, а трећи са запада, од Колашина на Горња Села. Знатним турским снагама супротставило се око 3500 Васојевића и Брђана. Подијељени на три краја, они се нијесу могли успјешно одупријети знатно већим турским снагама. У боју на Пецићима 14. фебруара 1854. Васојевићи су претрпјели пораз. Турци су послје побједе попалили дио Полимља. Дио васојевићко-брдске војске који се борио према Бихору био је нешто боље среће, па је успио да код Љешнице натјера Турке у бјекство и да упадне и попали Бихор, али су Васојевићи и овдје имали знатне губитке.⁵²

Послије пораза у Васојевићима стање у овом крају било је врло затегнуто. Очекивало се да ће Турци обновити нападе, па су васојевићки главари очајнички молили књаза Данила за помоћ.⁵³

Књаз је био увјерен да ће доћи до рата са Турском, па је за њега вршио извјесне припреме. Поред мјера предузетих у циљу снабдијевања оружјем, он је већ од почетка 1854. настојао да организационо среди црногорску војску. Рат са Турском био је за књаза Данила сасвим могућ, било да на њега буде изазван од Турака или пак приморан да омогући прерастање четовања у отворени сукоб. Поучен искуством из рата са Омер-пашом, увиђајући неке слабости црногорске војске, књаз је настојао да заведе чврсту дисциплину и организациону повезаност у војсци. Испитујући расположење и снаге којима би Црна Гора и Херцеговина могле располагати, књаз је ускоро по доласку Коваљевског на Цетиње, 24. јануара 1854. године упутио племенским капетанима распис у коме је наређивао да се одмах попишу сви војници и евидентира муниција. Сви уписани војници требало је да буду у свако вријеме спремни за рат. Да питање рата и мира не би испустио из својих руку, црногорски књаз је наређивао

⁵² Војвода Миљан Вуков и Васојевићи 1820—1886. Мемоари војводе Гавра Вуковића, Цетиње 1932, 19—21; Вукова преписка VII, 221; Д. Вуксан, Књаз Данило, Трећа година владе, 199. — По обавјештењима аустријског вицеоконзула у Скадру, у бици је погинуло 146 а у Лиму утопљено 60 Васојевића. Било је одведено 30 дјевојака, топовском ватром разрушено пет мањих села и заплијењено око 800 прла рогате стоке (ДАЗ, ПС. в. IXа, с. X/2. 1. 1854, Мамула Баху и Кемпену, 19. III 1854, бр. 479 — 503/р.). И други извори свједоче о знатним губицима Васојевића. Карактеристично је да је Коваљевски, или због необавијештености или с намјером да Црногорце представи као сигурне побједнике над Турцима, јављао о добро организованом нападу и великој побједи Васојевића (ПБЛ, ЈП, ф. 59, 1. 96—99, Коваљевски Сењавину, s. d.).

⁵³ Д. Вуксан, Књаз Данило, Трећа година владе, 199.

да се Турци не узнемиравају прије но што нареди он, а пограничним племенима савјетовао је да се припремају за одбрану.⁵⁴

Желећи да испита спремност пограничног становништва, књаз Данило је упутио писма пограничним племенима са директним питањем да ли би се прихватили оружја. Своје људе слао је по Херцеговини, да испитају расположење народа према рату и утичу на њега. Добрим дијелом то су били свјештеници и перјаници који су прикупљали и изјаве пограничних херцеговачких племена о њиховој спремности за борбу.⁵⁵ Сачувани одговори неких херцеговачких племена свједоче о њиховој одлучности на рат с Турцима. Неки од њих тражила су да се са Цетиња упуте људи који би руководили устанком, а Опутно-рудинаци, побуђени вијестима о руско-турском рату, напомињали су да ће развити сачуване руске барјаци које су носили за вријеме експедиције адмирала Сењавина у Бокви Которској. Таква акција књаз за Данила била је саставни дио припрема за рат, који он није хтио изазвати прије времена, а савјет Ковалевског био је један од одлучујућих фактора за почетак акције.⁵⁶

Увиђајући расположење народа, црногорски књаз је прокламацијом од 18. марта 1854. године, пуном одушевљења за рат, указивао Црногорцима на њихова ратничка својства, а племенским капетанима наређивао да сакупе све оне који су се раније били записали у војничке спискове и од њих да тражи изјаву о спремности да у сваком тренутку крену у рат. Прокламација је имала велики одјек, па се убрзо преко 4.000 људи заклело да ће на књажев позив одмах кренути у рат.⁵⁷

Има довољно разлога за вјеровање да је Ковалевски у свим овим мјерама узимао учешћа. Он је присуствовао Скупштини главара која је одржана средином априла 1854. на Цетињу, на којој је сакупљеним главарима препоручено да са пописаном војском буду увијек спремни на позив књаза Данила.⁵⁸

Немири у пограничном појасу и припреме Црне Горе стварали су ратну психозу. Пописивање војника добило је карактер мобилизације и имало обиљежја провјере војничких својстава

⁵⁴ Исто, 198.

⁵⁵ Вукова преписка VII, 232.

⁵⁶ Д. Вуксан, нав. чланак, 198; Записи IX, (1931), 296—299.

⁵⁷ Прокламација књаза Данила објављена је у *Записима* III, (1928), 237, и Д. Вуксан, нав. чланак, 200. Њу је објавила и бечка Die Presse од 28. IV 1854. Неке бечке новине доносиле су вијести да се преко 6000 Црногораца заклело да ће на први позив кренути у рат, (*Српске новине*, бр. 44, 20. II 1854). Пописаној војсци књаз Данило је раздијелио жуте крстове (*Српске новине*, бр. 65, 8. VI 1854). Одражавајући бојазан Аустрије од могућности прерастања сукоба Црне Горе са Турском у револуционарни покрет на Балкану, аустријске и њемачке новине придавале су Црној Гори знатну важњу. Било је у тим новинским вијестима много нетачности и претјеривања. Тако је *Neue Preussische Zeitung* писао да Црна Гора располаже са 50.000 војника (користићемо по изводима у *Московские ведомости*, бр. 25, 27. II и 26, 2. III 1854).

⁵⁸ Вукова преписка VII, 233.

једног ратничког народа, па је код Црногораца побудило посебно ратничко расположење. Јасно се запажало да су Црногорци говорили о рату као о већ одлученој ствари и изјављивали се да ће га на прољеће повести.⁵⁹

Вијести о припремању Црне Горе за рат изазвале су особито велику пажњу Аустрије. Неке аустријске новине су вијестима о фанатизму Црногораца и њиховим заклетвама пред књазом још више побуђивале ту забринутост бечке владе. Неке од њих су писале да је црногорска војска подијељена на два дијела, да ће фронтом према Албанији командовати Ђорђевић Петровић, а фронтом према Херцеговини књаз Данило, и да ће сигнал за почетак рата дати пуковник Коваљевски.⁶⁰

Црна Гора и њен немирни и одважни књаз, који се својим енергичним плановима укључивао у крупну европску политику, и не схватајући ограниченост средстава којима је располагало, били су за аустријску владу, узнемирену и уплашену од свега што је личило на немир и револуцију — врло незгодни сусједи. Испустити Црну Гору испод свог утицаја, тек успостављеног посредовањем у рату Црне Горе са Турском 1852—1853. године значило је за Аустрију препустити је случајности или вољи једнога књаза који се заносио крупним плановима. Настојања Аустрије да онемогући немир на Балкану била су очита, а према Црној Гори била су и знатно појачана, управо због тога што се њених акција и утицаја у сусједним областима требало више него на другим мјестима прибојавати.

Велики страх Аустрије од револуције на Балкану детерминисао је њену политику према балканским народима, не готило због тога што се у ово вријеме у Црној Гори формирала апсолутна књажеvsка власт и учвршћивала држава колико ради онемогућавања револуционарних догађаја. Аустрија је употријебила низ средстава да би Црну Гору подвргла свом утицају и онемогућила јој сукоб са Турском.

Рад Коваљевског у Црној Гори и уопште припреме Црне Горе за рат одвијале су се у врло сложеним околностима. Црна Гора је у ово вријеме улазила у дипломатске замршености и велике планове европске политике, не због саме себе колико ради одржавања Турске и супротстављања јачању утицаја Русије на Балкану. Остварење плана дизања устанка на Балкану зависило је

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Ове вијести привукле су пажњу и К. Маркса, па их је он и прокоментарисао у једном новинском чланку (К. Маркс, Ф. Енгелс, *Сочинения* том X, Москва 1958, 216—218). Почетком маја 1854. тенденциозно се у аустријским новинама појавио измишљени позив књаза Данила Херцеговцима да се дижну на устанак. Из аустријских новина овај тобожњи позив на устанак пренесен је у многе европске новине, а у цјелини је објављен и у неким руским новинама (*Московские ведомости*, 58, 15. V 1854). Циљ објављивања измишљене прокламације био је да се књаз Данило компромитује пред Аустријом, па му је Коваљевски савјетовао да демантује те вијести (ДМЦ, Д I, Коваљевски књазу Данилу Беч, 16/28. V 1854).

од многих услова. Поред тога што се било тешко припремити у војном погледу, и сви остали фактори били су тешко остварљиви. Засебан покрет из Црне Горе, без ширих устанничких и војних акција на Балкану, не би имао изгледа на успјех. Он је био чврсто условљен акцијом Србије и присуством руске војске у Србији, а то је било тешко постићи. Од огромне важности за план дизања устанка на Балкану био је и став Аустрије према могућим устанцима у европском дијелу Турске.

Политику Аустрије књаз Данило и Коваљевски сагледавали су кроз конкретне изразе њене генералне линије, али нијесу губиле све наде да она неће енергично омести акцију балканских народа против Турске. То је била заблуда не само њих већ и саме руске владе.

Пошто су се немири на Балкану могли претворити у револуционарна врећа, која би се пренијела и на саму Аустрију, бечка влада их се и претјерано прибојавала. Устанак на Балкану могао је створити независне националне државе које би биле више под утицајем Русије него Аустрије, па је бечка влада и због тога била противник свега што је могло изазвати немире у њеном сусједству. То би за будуће интересе Аустрије имало крупне последице.

Конкретни изрази опште политичке линије Аустрије према могућностима немира на Балкану добијали су према Црној Гори у интензитету и исцрпљивали се у многим потезима. Сви су били усмјерени у правцу онемогућавања немира, истискивања јакост и за аустријске интересе опасног утицаја Русије из Црне Горе.⁶¹

Сталне чарке на граници Црне Горе и Турске, покрети руске војске, гласови о спремности Црногорца за рат и вијести о акцијама књаз Данила — изгледали су Аустрији као припремање озбиљнијих покрета. Те вијести добијале су у тежини и важности, јер су повећавале страх Аустрије од могућег устанка, па им је бечка влада придавала важност и већу него што су заслуживале. Била су то уобичајена чаркња и упади, који су добијали нешто у интензитету и били изазвани добрим дијелом гладном годином и вијестима о рату Русије са Турском, који је у очима народа фигурирао као свети рат који се и њега непосредно тиче.

Аустријска влада ишла је врло далеко, па је хтјела да онемогући чак и та малу чаркања, да обезбиједи тоталан мир у пограничним крајевима према Аустрији. Ради постизања свог циља, она је дјеловала разним каналима. Утицала је на Турску да не обанавља акције које би могле изазвати сукоб са Црном Гором, настојала да контролише све утицаје на књаз Данила, жељела да обезбиједи свој уплив на црногорског књаз и сусједна му херцеговачка племена.⁶²

⁶¹ М. Екмеџић, *нав. чланак*, 101—105, 115—123.

⁶² Исто, 143.

Почетком 1854. Аустрија је извршила врло јак притисак на књаза Данила. Разлог за то било је увјерење бечке владе да ће Русија настојати да балканске народе подстакне на рат и тиме изазвати револуцију и да је Црна Гора веома повољан терен за такву акцију. Прилике за давање савјета и вршење притиска на књаза Данила указивале су се особито онда када је књаз Данило ступао на аустријску територију. Нарочито повољна прилика пружила се крајем јануара 1854. године, када је црногорски књаз путовао у Беч.⁶³ У Бечу, Задру и Котору вршен је тада притисак на књаза Данила да се обавезе да неће изазивати сукобе са Турском. Притисак аустријских власти имао је тада за резултат обавезу књаза Данила да ће урадити све да Црногорце задржи од напада на Турке. Био је то крупан догађај у аустријској политици према Црној Гори.⁶⁴ Али је ипак остало неповјерење аустријских власти према стварним намјерама књаза Данила, а будући догађаји ће и показати да он заиста није имао намјеру да ради онако како је обећао Мамули, нити је било довољно увјерљивих разлога да је одустао од намјере да поведе рат с Турском.

Једна од сметњи за истискивање утицаја Русије из Црне Горе и за осигурање мира на границама Црне Горе аустријска влада је видјела и у личности пуковника Коваљевског. Она није била довољно упозната с акцијама и плановима Коваљевског, али су долазиле вијести да он припрема рат Црне Горе против Турске. Његове акције биле су сумњиве аустријским органима, а његова путовања врло загонетна. Коваљевски је доста вјешто радио да би избјегавао исувише велико подозрење аустријских органа. Тако се он у јануару 1854. године са Цетиња није вратио заједно са књазом Данилом, већ нешто касније.⁶⁵ Долазиле су вијести да је 21. јануара 1854. Новица Церовић упутио Коваљевском писмо у коме је саопштавао да се у сјеверним дјеловима Црне Горе — Кучима, Морачи и Ускоцима — сматра да ће руска војска убрзо прећи Дунав, да ће јој се прикључити Србија и да је наступило повољно вријеме да Црногорци предузму акцију против Турске. Глас да се у том писму изјављује жеља свих племена да се боре под командом Коваљевског могла је руског комесара особито компромитовати у очима аустријских органа.⁶⁶ Било је вијести да је Коваљевски захтијевао од граховског војводе Анта Дажковића да се снабдије муницијом и постављао му питање могућности пребацивања топова на Грахово.⁶⁷ Све је то упућивало на закључак да он наговара Црногорце на рат с Турском. Бискуп Баришић видио је у присуству Коваљевског у Котору велику

⁶³ Књаз Данило се налазио на аустријској територији од 20. I до 20. III 1854 (ДАЗ, ПС, б. IXа, с. X/2. 1. 1854, Мамула Баху и Кемпену, 22. I 1854, бр. 148/р. и Мамула Прину, Ваху и Кемпену, 2. III 1854, бр. 374/р.).

⁶⁴ М. Екмеџић, *нав. чланак*, 148—151.

⁶⁵ Вукова преписка VII, 208.

⁶⁶ М. Екмеџић, *нав. чланак*, 146.

⁶⁷ ДАЗ, ПС, б. IXа, с. X/2. 1. 1854, Мамула Баху и Кемпену, 26. I 1854, бр. 176—183/р.

сметњу својој акцији за одржавање мира на црногорским границама. Он је износио и аларматну мисао да ће несметан рад Ковалењског и његов велики утицај у Црној Гори довести до онемогућавања аустријске политике одржавања мира у Црној Гори.⁶⁸

Чести додире Ковалењског са старјешинама херцеговачких и црногорских племена навлачили су на књаза Данила притисак аустријских органа, који нијесу успијевали да га сигурно привежу за себе. Поред непрекидних савјета аустријских функционера, ради што јачег утицаја на Црну Гору у Котор је послат пуковник Борђије Стратимировић, али он није успио да придобије књаза Данила.⁶⁹ Шта више, акција Стратимировића улила је књазу Данилу још веће неповјерење према Аустрији и удаљила га од ње. Црногорскога књаза је огорчила вијест да је Стратимировић покушавао да новцем врбује Црногорце и да их је наговарао на побуну.⁷⁰

Аустријским органима је изгледало да је Ковалењски на страни оног ратоборнијег круга на Цетињу који је гурао књаза Данила у рат, а у свему томе они су увиђали да је Ковалењски као представник Русије личност врло незгодна по постизање циљева аустријске политике. Которски окружни капетан је ангажовао своје органе да раде против агитације Ковалењског, али је, недовољно увјерен у успјех те акције, сматрао да је за онемогућавање свог руског комесара најефикасније средство — захтјев руској амбасади у Бечу да опозове Ковалењског.⁷¹

Било је јасно да би за Аустрију било најбоље када би се Ковалењски удаљио из Котора, али је такав захтјев био врло деликатан. Ако би руски комесар био прогјеран из Котора, могло би поћи на Цетиње, гдје би по аустријске циљеве био још опаснији.⁷² Пошто се друга средства онемогућавања рада Ковалењског нијесу показала ефикасним, аустријски органи су му у марту 1854. ставили до знања да су против његовог боравка на аустријској територији. Послије тога, Ковалењски је 14. марта 1854. прешао из Котора на Цетиње.⁷³

Ковалењски се налазио у врло деликатној ситуацији. Књазу Данилу су непрестано долазили савјети аустријских власти да ни по коју цијену не изазива рат са Турском и пријетње у слу-

⁶⁸ Исто, Мамула Баху и Кемпену, 31. I 1854, бр. 203/р.

⁶⁹ ПБЛ, ЈП, ф. 59, Ковалењски Неселродеу, 27. V (4. VI) 1854, бр. 32.

⁷⁰ Исто, л. 106, Ковалењски Мајендорфу, s. d. — Карактеристично је да су неки Црногорци доносили књазу Данилу новац који су примили од Стратимировића и саопштавали му о његовим настојањима (ПБЛ, ЈП, ф. 59, л. 113—117, Ковалењски А. М. Горчакову, (јула) 1854.

⁷¹ ДАЗ, ПС, в. IXа, с. X/2. 1. 1854, Мамула Кемпену, 13. II 1854, бр. 284/р.

⁷² М. Екмеџић, *нав. џанак*, 146.

⁷³ ДАЗ, ПС, в. IXа, с. X/2. 1854, Мамула Баху и Кемпену, 19. III 1854, бр. 479—503/р. — Уочи одласка на Цетиње Ковалењски је добио поруку, послату по специјалном куриру, од руског амбасадора из Беча (*Вукова претписка VII, 226*).

чају нарушавања аустријске границе. Црногорски књаз је био против такве политике Аустрије, јер је увиђао колико она може бити тешка по планове јачања и ширења Црне Горе. Политика притиска била је и за Аустрију мучан посао, јер је књаз Данило умιο давати изјаве супротне ономе што је стварно намјеравао. Аустријски органи су особито тешко прибијегавали изјавима да би немир на границама Црне Горе изазвао искрцавање Енглеза и Француза на албанску обалу.⁷⁴ Суочен са савјетима и притиском сусједне силе, без отвореног позива Русије на рат, књаз Данило се није одлучивао да исувише изазове Турску.

На књазу Данила, а особито на рад Коваљевског, утицали су и гласови који су долазили од Мајендорфа. Он је остављао Коваљевског без нужних упустава, па је руски комесар у Црној Гори препуштао самоме себи, те није знао како се развијају околности од којих је зависио успјех његове мисије.

У ријетким депешама Мајендорфа Коваљевском било је алузија на немогућност успјешног вођења рата Црне Горе против Турске; могло се из тих депеша видјети да му рад Коваљевског у Црној Гори није по вољи, али категоричког захтјева за његов повратак и одређеног савјета није било. Крајем марта 1854. Коваљевски се налазио у врло незгодној ситуацији када је требало да књазу Данилу савјетује како да се односи према перманентним захтјевима Аустрије да одржава мир на границама. Не знајући одлуке Мајендорфа, Коваљевски је препоручио црногорском књазу да дјествује умјерено и да се не истрчава сувише у односу на Турску.⁷⁵ Руски комесар је покушавао и да посредује између књазу Данила и аустријских органа. Он је аустријске власти увјеравао да Црна Гора неће изазвати Турке, али оне томе нијесу вјеровале.⁷⁸

Послије преласка с аустријске територије у Црну Гору Коваљевски се углавном тамо и задржавао све до опозива. Крајем марта 1854. предузео је путовање до Трста. На повратку је у Задру интервенисао код Мамуле да Црној Гори одобри куповину барута на аустријској територији, што је мало прије тога било забрањено. Иако је Коваљевски увјеравао Мамулу да би муниција била употребљена једино у случају напада Турака, својом интервенцијом је још више појачао сумњу аустријских власти у његов рад.⁷⁷

Коваљевски није био довољно упознат са свим сукобима и притисцима који су онемогућавали устанак на Балкану. И поред притиска Аустрије, Коваљевски је вјеровао да она неће енергич-

⁷⁴ М. Екмеђић, *nav. članak*, 147.

⁷⁵ ПБЛ, ЛП, ф. 356, л. 58, Коваљевски Мајендорфу, Трст, 19/31. III 1854, бр. 16.

⁷⁶ Исто, ф. 59, л. 80—81, Коваљевски Неселродеу, Беч, 27. V (4. VI) 1854, бр. 32.

⁷⁷ М. Екмеђић, *nav. članak*, 145; ДАЗ, ПС, б. IXа, с. X/2. I. 1854, Мамула Дојмилу, 12. IV 1854, бр. 674/р.

но онемогућити Црну Гору да поведе рат с Турском, па је њену политику схватао више као пријетњу него као чврсту одлуку. Безгранично увјерен у војничке способности Црногораца и ефикасност њихових дјестава, он није губио наду да ће оне наћи израза у рату са Турском. Очекујући такав развој, Ковалеовски је сматрао нужним да се задржава у Црној Гори, ако не ради тренутних задатака а оно ради утицаја на будуће догађаје. Иако се његова улога све више сводила на пасивност Ковалеовски није жељео да напусти Црну Гору, тим мање што је био увјерен да му Аустрија не би дозволила да се овамо поново врати.⁷⁸

Полдожај Ковалеовског веома су компликовале вијести да је Аустрија одлучила да окупира Црну Гору у случају појаве већих немира на њеним границама. Већ почетком 1854. на Цетињу се очекивало да ће Аустрија заузети Босну и Херцеговину. Ковалеовски је, у априлу 1854, дознао да је мостарски паша добио наређење да прими аустријску војску као снаге државе савезнице.⁷⁹ Ускоро су те вијести постале још више узнемиравајуће. Барон Мајендорф је саопштио Ковалеовском да је Аустрија одлучила да заузме Црну Гору и наредио му да је у том случају напусти.

Ковалеовски није био послушан и углађен комесар, увијек спреман да изврши наређење свог претпостављеног, па је остајао на Цетињу, још увијек са доста наде да ће будући догађаји оправдати то његово задржавање. Из ријетких депеша Мајендорфа назирао је да се иде ка одустајању од плана дизања устанка на Балкану, али је био свјестан да не може измијенити ток којим се ишло у Црној Гори, па је саопштавао да није у стању да заустави развој који је ишао према рату и тиме је себе унапријед оправдавао.

Увјерење да ће се Црна Гора сукобити са Турском Ковалеовски је заснивао на чињеници да је стање у сусједним областима под Турцима било такво да се могло измијенити једино избијањем устанка, на шта их нико са стране, осим Црна Гора, није побуђивао. Ковалеовски није вјеровао у одлуку и могућност Аустрије да заузме Црну Гору, али је схватао да би то Црној Гори створило огромне тешкоће. Он је увиђао одлучност Црногораца да бране своју земљу и од саме Аустрије, и сматрао је да би Аустрији за освајање Црне Горе било потребно најмање 25.000 војника. То увјерење Ковалеовски је користио и као оправдање за своје даље задржавање на Цетињу, пошто је његов одлазак из Црне Горе условљаван претходним упадом Аустријанаца.⁸⁰

⁷⁸ ПБЛ, ЈП, ф. 59, л. 80—81, Ковалеовски Неселродеу, Беч, 27. V (4. VI) 1854, бр. 32.

⁷⁹ Исто, л. 64, Ковалеовски Мајендорфу, 10/22. IV 1854.

⁸⁰ Исто, л. 69—70, Ковалеовски Н. И. Љубимову, Цетиње, 24. IV (6. V) 1854, бр. 26.

Вијест о намјери Аустрије да заузме Црну Гору забринула је књаза Данила, па је тражио интервенцију Русије ради отклањања таквог напада.⁸¹ Војничка интервенција Аустрије могла је изазвати Турке да и сами нападну на Црну Гору. Препуштена сама себи и помоћи само неких херцеговачких племена, Црна Гора би се нашла између два јака непријатеља. На граничним областима Црне Горе налазило се око 20.000 нерегуларних турских војника, који су морали изазивати неспокојство. Коваљевски је сматрао да би Црногорци чак и у таквим околностима ступили у борбу ако би имали макар и моралну подршку Русије. У одушевљењу за ствар Црне Горе и устанка на Балкану, Коваљевски је ишао толико далеко да је заборављао да изврши налоге својих претпостављених. Разочаран у став Аустрије и Мајендорфа, Коваљевски није губио наду да Никола I још увијек очекује успјех његове мисије, па је отуда, чак и по цијени навлачења одговорности на себе, одлучио да остане на Цетињу до посљедње могућности. Он је тјешлио себе надом да ће се указати могућност да припремљеност Црне Горе за рат нађе израза, јер је ентузијазам Црногораца оцјењивао као задивљујући.⁸²

Коваљевском је био врло тешко да књазу Данилу предложи одустајање од намјере да поведе рат с Турском, јер би тиме дезавуисао читав свој претходни рад, а себе довео у незгодну ситуацију. Коваљевски је био одавно познат Црној Гори, био је њен велики пријатељ и њоме занесен, одушевљавао се огромним утицајем Русије у њој и до њега му је било особито стало, па се није одлучивао да савјетом да се одустане од рата умањи свој положај код књаза Данила и доведе у питање апсолутни утицај Русије Црној Гори. Зато је изјављивао да сам не може дати књазу Данилу савјете за одустајање од рата и предлагао је Мајендорфу да пошаље неког другог да то пренесе црногорскоме књазу.⁸³

Један од фактора који су утицали на мисију Коваљевског у Црној Гори био је и руски амбасадор у Бечу. Увјерен у немогућност дизања устанка на Балкану, барон Мајендорф је својим радом допринио да се Коваљевски нађе у врло незгодној ситуацији. Он је задржавао у Бечу не само помоћ од 60.000 рубаља, одобрену за војне припреме Црне Горе, већ и редовну годишњу субвенцију коју је Русија давала Црној Гори. Било је то средство онемогућавања снабдијевања Црне Горе оружјем и препрека акцији књаза Данила и Коваљевског, коју Мајендорф, као реалан човјек, није желио. Он је од цјелокупне суме одобрене за куповину оружја упутио у Црну Гору само 10.000 рубаља, и то тек

⁸¹ ДМЦ, Д I, књаз Данило Сењавину, 29. IV (2. V) 1854.

⁸² ПБЛ, ЈП, ф. 59, Коваљевски Неселродеу, Цетиње, априла 1854; л. 81, Коваљевски Неселродеу, Беч, 27. V (4. VI) 1854, бр. 32.

⁸³ Исто, л. 65—66, Коваљевски Мајендорфу, Цетиње, 23. IV (5. V) 1854.

почетком маја 1854. године, када су прилике онемогућавале набавку оружја и вођење оружане акције уопште.⁸⁴

За куповину барута и све војне потребе које су вршене у Црној Гори почетком 1854. утрошен је дио помоћи од 10.000 рубаља, које је Ковалевски донио са собом, једна рата руске субвенције за 1853. у износу од 15.000 рубаља. Исцрпљена у рату са Турском, куповином жита у гладној 1853. години и ванредним војним расходима, црногорска државна благајна била је празна. Ковалевски је узлуд тражио од Мајендорфа да пошаље заосталу руску годишњу субвенцију од 80.000 рубаља. Карактеристично је да је, упркос сталних савјета Аустрије да не изазива сукоб са Турском, енергични књаз Данило на војне потребе утрошио и помоћ аустријске владе додијељену за поправке и уређење црногорских цркава и манастира.⁸⁵

Изостанак руске годишње субвенције и одсуство веће помоћи Русије у војним припремама у Црној Гори доводили су Ковалевоког у врло незгодан положај. Руски комесар је увиђао да ће то изазвати негодовање Црногораца и њиховога књаза и нашкодити угледу Русије, па је, огорчен ставом Мајендорфа, писао Сењавину да га је то више но било какво наређење приморало да напусти Црну Гору.⁸⁶

Ковалевски се задржао у Црној Гори све док није добио изричито наређење Мајендорфа да је напусти. Мајендорф је то, изгледа, урадио без знања руског цара, који је имао још неких планова са Ковалевским.⁸⁷ Тада је Ковалевски, заједно са капетаном Констадиусом и придодатим му подофициром, напустио Цетиње. Кроз Задар је пропутовао 23, а у Беч је допутовао 28. маја 1854.⁸⁸

Скептично мишљење Мајендорфа и недовољна увјереност Населродеа у успјех плана о дизању устанка на Балкану није било нарочито битно за покретање акције балканских народа. Руска влада, истина није дијелила очекивања Николе I од акције балканских народа и то је утицало да се са тим народима одржавају доста слабе везе, али чињеници да није дошло до покрета

⁸⁴ Ковалевски је 20. IV (2. V) 1854. ађутанту књаза Данила Данилу Вукковићу предао 14.726,20 флоријна као помоћ за разне војне потребе (ПБЛ, ЈП, ф. 169, Признаница Д. Вукковића од 20. IV 1854).

⁸⁵ Да би избјегао протест Аустрије због неизвођења радсва на оправци цркава и Цетињског манастира, књаз Данило је у прољеће 1854. наредио да се поправи Цетињски манастир, али је оправка извршена средствима која је за то дала руска влада (ПБЛ, ЈП, ф. 59, л. 67—68, Ковалевоки Мајендорфу, 23. IV (5. V) 1854, бр. 23; л. 81, Ковалевоки Неселродеу, Беч, 27. V (6. IV) 1854; л. 105, Ковалевоки Сењавину, s. d. — Аустријска помоћ црквама у Црној Гори износила је 10.500 флоријна (ДМЦ, Д I, Мамула књазу Данилу, 7/19. X 1853).

⁸⁶ ПБЛ, ЈП, ф. 59, л. 105, Ковалевоки Сењавину s. d.

⁸⁷ М. Е к т е њ и ć, *пав. ђланак*, 146—147.

⁸⁸ ДАЗ, ПС, б. IXа, с. X/2. 1. 1854, Мамула Прили и Кемпену, 24. V 1854, бр. 967/р. — ПБЛ, ЈП, ф. 59, л. 82—83, Ковалевоки Неселродеу, Беч, 16/28. V 1854, бр. 31.

на Балкану разлоге треба тражити и у стању на самом Балкану и крупним акцијама западних сила.

Неуспјевши да постигне апсолутну неутралност Аустрије и Пруске, суочен са ратом с Енглеском и Француском, и Никола I се у мају 1854. убиједио да је устанак на Балкану немогућ.⁸⁹ Те околности одређивале су и став представника Русије у Бечу, који Коваљевски није добро схватио, већ га је приписивао личном нерасположењу тог представника према балканским народима.

У ово вријеме Аустрија је настојала да постигне повлачење руске војске из Влашке и Молдавије, што су ултимативно захтијевале западне силе, а потом да сама заповједне те покрајине. Већ у јуну 1854. Аустрија је фактички имала довољно јасно обећање руске владе да ће евакуисати своју војску из Влашке и Молдавије. Пред великом опасношћу да се Аустрија прикључи коалицији западних сила, Русија је морала попустити њеним захтјевима и напустити план дизања устанка на Балкану.⁹⁰ Пошто је морала пристати на захтјев да напусти дунавске књажевине, њено продирање на Балкан није било могуће, а тиме је нестало и једног од главних услова за успјех акције устанка на Балкану. Зато је морао бити опозван и Коваљевски, чији би даљи боравак у Црној Гори био не само бесциљан већ и компромитијући.

При одласку са Цетиња Коваљевски није могао дати јасан савјет књазу Данилу, а није му саопштио ни да напусти Црну Гору, већ је изразио наду да ће се у њу поново вратити. У Дубровнику су аустријски органи захтијевали од Коваљевског да изјави да се више неће враћати у Црну Гору, али је он то одбио.⁹¹ Коваљевски је из Дубровника изјавио књазу Данилу да му Аустрија забрањује да се врати у Црну Гору или да живи било гдје у Далмацији. Да би избјегао револт књаза Данила према Русији, Коваљевски му није саопштио да је опозван, већ је свој одлазак представио као извршење категоричког захтјева генерала Десимона.⁹² Вијест о одласку Коваљевског из Црне Горе забринула је књаза Данила и двела га у недоумицу — какву политику да води према Турској. Он није имао јасног савјета Русије, који је још у новембру 1853. тражио од Мајендорфа. Присуство Коваљевског давало му је нека увјеравања да би Русија била спремна да подржи његову енергичну политику према Турској, а његов одлазак изгледао је црногорскоме књазу као одустајање Русије од намјере да Црну Гору подржи у рату са Турском, па је од руског комесара тражио Савјет шта да ради према Турцима.⁹³

⁸⁹ А. М. Зайончковский, *Восточная война*, т. II, дело I, 642.

⁹⁰ Е. В. Тарле, *Крымская война*, т. II, 289, 297—298.

⁹¹ ПБЛ, ЛП, ф. 89, назв. чланак Коваљевског.

⁹² ДМЦ, Д I, Коваљевски књазу Данилу, Дубровник, 4/16. V 1854.

⁹³ Исто, књаз Данило Коваљевском, 6/18. V 1854; Д. Вуксан, *нав.* чланак 104.

По доласку у Беч Коваљевски је добио наређење од Мајендорфа да у његово име савјетује књазу Данилу да задржи Црногорце од било каквих иступа против Турске и да одржава добре односе с Аустријом. Да би књаз Данило томе посветио већу пажњу, скренута му је пажња на гласове који су се чули у Бечу, да Аустрија неће трпјети војне припреме у Црној Гори, да ће заузети Скадар и Горњу Албанију и настојати да се умири устанак у Епиру.⁹⁴

Коваљевски је из Црне Горе отишао увјерен у војничке способности Црногораца, њихову потпуну припремљеност за борбу и спремност да поведу оружану акцију чак и у условима изостанка акције Србије. Он је мислио да ће Аустрији бити врло тешко да заузме Црну Гору. Излажући Горчакову своје мишљење о стању Црне Горе, Коваљевски је изразио и наде да би се рат Аустрије против Црне Горе одуговлачио доста дуго и да би могао изазвати устанак у околним областима. Руски је комесар био убијеђен да ће утицај Русије у Црној Гори бити апсолутан и да Аустрији неће успјети да га избије. Он је указивао на велики утицај Ђорђија и Машана Петровића и Новице Церовића у Црној Гори, на које се Русија, у спровођењу своје политике могла увијек ослоњити.⁹⁵

Упознавши се у Бечу с измијењеним спољнополитичким околностима и положајем Русије, Коваљевски се убијеђио у немогућност дизања устанка на Балкану, па је књазу Данилу и сам савјетовао да не изазива ни Турску ни Аустрију и да не навлачи тиме катастрофу на своју земљу.⁹⁶

Савјети Мајендорфа и Коваљевског књазу Данилу да одустане од намјере вођења рата били су од пресудне важности за цјелокупну даљу политку Црне Горе у току Кримског рата. Ако се књаз Данило заваравало надом да Аустрија неће, у крајњој линији, онемогућити рат Црне Горе са Турском, своју енергичност је потхрањивао и очекивањем подршке Русије. Послије савјета Мајендорфа књаз Данило је увидио да у рату са Турском не може рачунати на подршку ни једне од сила, а развој прилика на Балкану није обећавао покрет замашнијих размјера. Црногорски књаз је зато увидио да би се у борби са Турском нашао усамљен и изложен опасностима оружане интервенције западних сила. То сазнање га је одвело к одлуци да одустане од намјере вођења рата са Турском, али није био у могућности, нити је то желио, да посве онемогући уобичајене упаде Црногораца у турску територију, јер се нијесу могли отклонити разлози који су их изазивали а они су и давали могућност ширења утицаја Црне Горе. Иако се није показала могућност за учешће Црне Горе у рату против Турске,

⁹⁴ ПБЛ, ЈП, ф. 59, л. 84, Коваљевски Неселродеу, Беч, 21. VI (3. VII) 1854, бр. 37; ДМЦ, Д I, Коваљевски књазу Данилу, 28. V 1854.

⁹⁵ Исто, л. 113—117, Коваљевски А. М. Порчакову, (јула) 1854.

⁹⁶ Исто, л. 89, Коваљевски књазу Данилу, s. d.

књаз Данило је с пажњом пратио ток ствари и очекивао је да ће се захтјеви Црне Горе узети у разматрање при склапању мира.⁹⁷

У вријеме мисије Коваљевског почиње и јачи продор утицаја Француске на књаза Данила. Користећи тешкоће Русије, Француска настоји да, на штету руског, задобије јачи политички утицај у Црној Гори. У наредном периоду књаз ће прихватити политички утицај Француске, јер је у тој земљи налазило подршке неким својим захтјевима и могућност супротстављања опаснијем аустријском утпивиу.⁹⁸ Извршилац акције Француске на задобијању утицаја у Црној Гори био је њен конзул у Скадру Екар. Његов рад одвијао се на линији онемогућавања других утицаја на књаза Данила, па је изазивао посебну пажњу и Аустрије и Коваљевског. Почетком 1854. Екар је намјеравао да дође на Цетиње ради проучавања унутрашњег уређења Црне Горе и превођења неких дјела на француски језик. Аустријски вицекомзул из Скадра подозревао је да Екар има намјеру да на књаза утиче да задржи неутралност у току руско-турског рата. Он је био дознао да је француски конзул ишао до Сан Ђовани ди Медуа ради испитивања расположења народа и подозревао да тај излет стоји у вези с испитивањем терена за искрцавање француских трупа, које би отуда оперисале против Србије и Црне Горе у случају да оне ступе у рат.⁹⁹

По Скадру је кружио глас, потекао од францускога конзула, да би се у Албанији искрцало 10.000 Француза у случају да Црна Гора поведе рат с Турском. Француски и енглески конзул из Скадра обилазили су Албанију и савјетовали племенским главарима да се ни у ком случају не прикључе Црногорцима у борби против Турака. Они нијесу презали ни од пријетњи: у случају дизања устанка у Албанији искрцала би се енглеска и француска војска која би устанак умирила. Француском конзулу је био врло непријатан боравак Коваљевског на Цетињу. Екар је имао налог владе да књазу Данилу предложи да се одрече покровитељства Русије и прихвати заштиту Француске, која би му, за узврат, указала подршку у акцији за територијално проширење Црне Горе према Албанији, под условом да Црна Гора остане неутрална у рату. Француски конзул се није одлучивао да тај предлог пренесе књазу Данилу прије но што Коваљевски отпутује са Цетиња, пошто је увиђао да се у присуству руског агента врло тешко борити против утицаја Русије у Црној Гори. О томе је Коваљевски дознавао преко свог агента у Скадру.¹⁰⁰

⁹⁷ Д. Вуксан, *Књаз Данило. Трећа година владе*, 194.

⁹⁸ Др Васиљ Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у вријеме Наполеона III*, Београд 1925, 84—85.

⁹⁹ ДАЗ, ПС, в. IXа, с. X/2. 1. 1854, Мамула Баху и Кемпелу, 3; I 1854, бр. 221/р.

¹⁰⁰ ПБЛ, ЈП, ф. 151, Георгије Бошковић Коваљевском, 11/23. III и 8/20. IV 1854.

На немогућност организовања ширег покрета на Балкану указивала је и политика западних сила према устанку у Епиру. Епирски устаници окренули су своје наде према Русији, којој су сви устанци против Турака могли само погодovati. Коваљевски се интересовао о могућности успостављања веза између Црне Горе и епирских устаника. Једна доста лабава веза одржавана је преко скадарског дописника Коваљевског.¹⁰¹

Нијесу биле ван очекивања могућности повезивања акције Црногораца у Албанији са устаничким покретом Епира. Неколико докумената указује на помисао успостављања тјешњих веза епирских устаника са Црном Гором и на планове о повезивању устаничких акција о одредима Црногораца који би упали у Албанију.¹⁰²

При крају своје мисије у Црној Гори, Коваљевски је обавијештен о споровима у врховима епирских устаника и пријетњама Енглеске и Француске Грчкој, па је изгубио наду у могућност повезивања акције Црне Горе с устаницима.¹⁰³ Ускоро по његовом одласку показало се каквим средствима западне силе могу осујетити устанак на Балкану. Француске и енглеске трупе искрцале су се 26. маја 1854. у Пиреју, а затим је и Аустрија добила сагласност Порте да може војнички интервенисати у Албанији да би спрјечила евентуално ширење епирског устанка на сјевер и његов додир са Црногорцима, а и у самој Црној Гори — ако би се у њој појавио немир.¹⁰⁴

Вјеровање у спремност Јужних Словена да се дигну на устанак на позив рускога цара није била заблуда само Коваљевског већ и многих руских политичара николајевске епохе. Одушевљење за рат које се појавило у Црној Гори није било карактеристично и за Србију, а особито не за књаза Александра Обреновића који није хтио да буде оруђе ни Русије ни Аустрије. У току кримског рата Србији је пријетила опасност да буде уништена у међусобном обрачуну сила. Став Србије према рату одседили су увјерење да Русија из њега не може изићи као побједник, затим притисак западних сила да остане неутрална и пријетње Аустрије да ће је купирати у случају њеног учешћа у рату.¹⁰⁵

Коваљевски је добијао нешто вијести о стању у Србији, али се тек при крају своје мисије увјерио да се не може очекивати

¹⁰¹ Исто, Г. Бошковић Коваљевском, 20. II (4. III) и 11/23. IV 1854.

¹⁰² Dr Andrija Lainović, *Les Rapports entre la Grèce et le Monténégro dans le passé. Le Monténégro et le Royaume de Grèce, L'Hellénisme Contemporain*, № —5, Athènes 1954, 320—324.

¹⁰³ ПБЛ, ЈП, ф. 89, нав. чланак Коваљевског.

¹⁰⁴ В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану*, 52—53.

¹⁰⁵ Никитин, нав. чланак, 21—22; В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану*, 55; Лиљана Алексић, *Француски утицаји на спољној и унутрашњој политици Србије за време Кримског рата (1853—1856)*, *Историјски часопис*, књ. XI, (1960), 57—72.

њено учешће у рату против Турске и да тиме отпада један од услова за успјех акције Црне Горе.¹⁰⁶

Од фантастичних планова на почетку његове мисије у Црној Гори остало је само увјерење Коваљевског у спремност Црногораца да у сваком тренутку ступе у рат на страни Русије. Руски комесар се тешко разочарао не само у Аустрију већ и у добар дио руских политичара.¹⁰⁷

По одласку из Црне Горе Коваљевски се заложио за испуњење неких захтјева књаза Данила. Његово посредовање било је особито нужно ради испуњења молбе књаза Данила да се исплате заостале руске субвенције и дио новца из заоставштине владике Петра II, која се налазила у Петроградској трговачкој банци. Послије одласка Коваљевског из Црне Горе, услиједила је пријатељска преписка између њега и књаза Данила.¹⁰⁸

У јулу 1854. Коваљевски је из Беча отпутовао у руску војску на Дунаву, а у марту 1855. дошао је у опсједнути Севастопољ.¹⁰⁹

¹⁰⁶ ПБЛ, ЈП, ф. 89, нав. чланак Коваљевског.

¹⁰⁷ Исто.

¹⁰⁸ ПБЛ, ЈП, књаз Данило Коваљевском, 20. VIII (1. IX), 6/18. IX 1854, 30. I (11. II), 6/18, V 1855; ДМЦ, Д I, књаз Данило Коваљевском, 10/22. VI 1854.

¹⁰⁹ Б. А. Бальская, Путешествия Егора Петровича Ковалевского, Москва 1956, 42.